

उन्हाळी हंगामातील भाजीपाला पिकांचे व्यवस्थापन

डॉ. भरत पाटील,
डॉ. कल्पना दहातोंडे, डॉ. शर्मिला शिंदे

उन्हाळी हंगामात भाजीपाला पिकांचे दर्जेदार व अधिक उत्पादन मिळविण्यासाठी तांत्रिक बाबी विचारात घेऊन सुयोग्य नियोजन करणे आवश्यक असते. जेणेकरून दर्जेदार उत्पादन मिळून चांगला बाजारभाव मिळेल.

उन्हाळी हंगामामध्ये काकडी, कलिंगड, खरबूज, कारली, दोडका, दुधी भोपळा, तांबडा भोपळा, घोसाळी, भेंडी, गवार, मिरची आणि टोमॅटो इत्यादी भाजीपाला पिकांचा समावेश असतो. उन्हाळ्यात तापमान जास्त असल्याने पिकांच्या वाढीवर प्रतिकूल परिणाम होतो. तापमान ३५ अंश सेल्सिअसपेक्षा जास्त गेल्यास फळ्याळ होते.

उत्पादन वाढीसाठी महत्त्वाच्या बाबी

- लागवडीसाठी योग्य जमिनीची निवड.
- कीड-रोग प्रतिकारक तसेच दर्जेदार उत्पादन आणि अधिक तापमानास सहनशील वाणांची निवड.
- बियाणे प्रमाण व बीजप्रक्रिया.
- दोन ओळीतील व दोन रोपांतील अंतर.
- आच्छादनाचा वापर.
- टिबक किंवा तुषार सिंचन पद्धतीचा अवलंब.
- शिफारशीत रासायनिक खतांचा संतुलित वापर.
- योग्यवेळी आंतरमशागतीची कामे.
- टोमॅटो व वेलवर्गीय भाज्यांसाठी आधार देणे.
- एकात्मिक कीड-रोग नियंत्रण पद्धतीचा अवलंब.
- उन्हाची तीव्रता कमी करण्यासाठी शेडनेटचा वापर.

वेलवर्गीय पिकांसाठी आधार

- वेलवर्गीय भाज्या उदा. कारली, दुधी भोपळा, दोडका, घोसाळी, पडवळ या पिकांना वाढीच्या काळात आधार दिल्यास चांगल्याप्रकारे वाढ होते. त्यासाठी मंडप किंवा ताटी पद्धती वापरून वेळीना आधार दिला जातो.
- वेळीना मंडप किंवा तारेच्या साह्याने वाढविणे गरजेचे असते. आधार दिल्यामुळे नवीन येणाऱ्या फुटींना वाढीसाठी सतत चांगला वाव मिळत राहतो. त्यामुळे फळधारणा चांगली होते. याउलट जमिनीवर पहिले काही फुटवे आल्यानंतर नवीन फुटवे येत नाहीत आणि वेळी केवळ एकदाच फळे देतात.
- मंडपावर चढविलेल्या वेळी ६ ते ७ महिने चांगल्या राहतात, तर जमिनीवर केवळ ३ ते ४ महिने चांगल्या राहतात.
- मंडपावर किंवा ताटीवर फळे लोंबकळत

वेलवर्गीय भाजीपाला पिकांसाठी मांडव तसेच आच्छादनाचा वापर फायदेशीर ठरतो.

राहिल्यामुळे त्यांची वाढ सरळ होते. हवा आणि सूर्यप्रकाश एकसारखा मिळत असल्यामुळे फळांचा रंग एकसारखा आणि चांगला राहतो. फळांचा जमिनीसोबत संपर्क होत नाही. त्यामुळे ओलावा लागून फळ सडण्याचा धोका टाळला जातो. कीड व रोगांचे प्रमाणही कमी राहते.

- फळांची तोडणी, रासायनिक फवारणी ही कामे करणे सुलभ होते. आंतरमशागतीवरील खर्च कमी होतो.
- वेल मंडपावर पोहोचण्यापर्यंत दीड ते दोन महिन्यांचा कालावधी जातो. या काळात या पिकांमध्ये पालेभाज्यांसारखी मिश्रपिके घेता येतात.

पीक नियोजन

भेंडी, गवार

- लागवडीसाठी रोगप्रतिकारक व भरपूर उत्पादन देणाऱ्या वाणांची निवड करावी.
- भेंडी व गवार पिकांना शेणखत व वरखतांच्या मात्रा वेळीच घ्याव्यात. मातीची भर घावी. फळांच्या वजनाने झाडे कोलमडणार नाहीत.
- उन्हाळ्याच्या दिवसांत सिंचनाचे काटेकोर नियोजन करावे.
- पीक परिपक्व झाल्यावर एक दिवसाआड तोडणी करावी. कोवळा परंतु पक्व झालेल्या उत्पादनास चांगला बाजारभाव मिळतो.

टोमॅटो

- वाण निवडताना प्रामुख्याने अधिक पाने येणारा, उष्ण तापमानात फळधारणा होणारा तसेच रोगास सहनशील व फळांना तडे न जाणारा या बाबी विचारात घ्याव्यात.
- चांगल्या उत्पादनाच्या दृष्टीने झाडांना आधार देणे महत्त्वाचे असते. फळांच्या वजनाने झाडे कोलमडण्याची शक्यता असते. त्यासाठी बांबू व तारांच्या साह्याने आधार घावा. झाडांना

आधार न दिल्यास फळांची प्रत खराब होते. फळांचा जमिनीशी संपर्क आल्यामुळे ती सडतात. कीड व रोगांचे प्रमाण वाढते. तसेच वरील बाजूची फळे उघडी पडून त्यांचा रंग फिककट होतो. त्यासाठी झाडांना आधार घावा.

खत व्यवस्थापन

- भाजीपाला पिकांसाठी रासायनिक तसेच सेंद्रिय खतांचा वापर करणे योग्य ठरते. सेंद्रिय खतांमध्ये शेणखताचा किंवा गांडूळ खताचा जास्तीत जास्त वापर करणे जमिनीच्या दृष्टीने हिताचे असते.
- भाजीपाला पिकांना शिफारशीनुसार पीकनिहाय रासायनिक खतांच्या मात्रा घ्याव्यात. माती परीक्षण करून खत व्यवस्थापन करावे.
- सर्व भाजीपाला पिकांना शिफारशीनुसार नत्र, स्फुरद, पालाश व चांगले कुजलेले शेणखत प्रति हेक्टर प्रमाणात घावे. त्यापैकी अर्धे नत्र आणि संपूर्ण स्फुरद व पालाश लागवडीच्या अगोदर जमिनीत मिसळावे. उरलेली नत्राची मात्रा लागवडीनंतर ४५ ते ५० दिवसांनी घावी.

पाणी व्यवस्थापन

- भाजीपाला लागवडीमध्ये सिंचनाचे काटेकोर नियोजन करणे अत्यंत आवश्यक असते.
- सिंचन व्यवस्थापन करताना जमिनीचा मगदूर, पिकाची वाढीची अवस्था या गोष्टी विचारात घ्याव्यात.
- उन्हाळी हंगामात पाणी व्यवस्थापन करताना टिबक सिंचन, तुषार सिंचन पद्धतीचा अवलंब केल्यास कमी पाण्यात चांगले उत्पादन मिळू शकते. प्लॅस्टिक आच्छादनाचा वापर केल्यास बाष्पीभवन कमी होण्यास मदत होते. पाण्याची बचत करणे शक्य होते. फुलधारणा ते फळे काढणीच्या काळात एकसारखा पाणीपुरवठा करणे आवश्यक आहे.
- सकाळी, संध्याकाळी अथवा रात्रीच्या वेळी

प्लॅस्टिक आच्छादनाचा वापर

- उन्हाळ्यात पाण्याची कमतरता असते. अशा वेळी आच्छादन केल्यास झाडांजवळील जमिनीचा पृष्ठभाग झाकून ठेवला जातो. त्यामुळे बाष्पीभवनाचा वेग कमी होऊन पाण्याची देखील बचत होते. जमिनीत ओलावा टिकवून ठेवला जातो.
- आच्छादनासाठी पॉलिथिन मल्च, गवत, पालापाचोळा इत्यादींचा वापर करता येतो. आच्छादन केल्यामुळे फळ धारणा झाल्यानंतर फळांचा जमिनीशी संपर्क येत नाही. त्यामुळे फळाची प्रत खराब होण्याचा धोका टाळला जातो. शिवाय जमिनीतील पाण्याचे बाष्पीभवन कमी होण्यास मदत होते. तणाचा बंदोबस्त होतो.
- वेलवर्गीय भाजीपाला पिकांमध्ये काकडी, कलिंगड, देमसे आणि खरबूज तसेच मिरची, वांगी, टोमॅटो या पिकांमध्ये आच्छादनाचा वापर फायदेशीर ठरतो.
- मुळांच्या भोवती सूक्ष्म वातावरण निर्मिती होऊन मुळांची वाढ चांगली होण्यास मदत होते. बीज उगवणक्षमतेत वाढ होते.
- प्लॅस्टिक आच्छादनामुळे तणांचे नियंत्रण होऊन पीक उत्पादनवाढीसाठी मदत होते. गादीवाण्यावर पाणी साचून राहात नाही. रोपांची वाढ व्यवस्थित होते. आंतरमशागतीची कामे कमी होतात. एकंदरीत उत्पादन खर्चात बचत होते.

सिंचन करावे. भर उन्हात दुपारी सिंचन करणे टाळावे.

काढणी

- दूरच्या बाजारपेठेत विक्री करण्याचे नियोजन असल्यास फळांची तोडणी सायंकाळी करावी.
- फळाची तोडणी केल्यानंतर त्यांची रंगानुसार, आकारानुसार प्रतवारी करून नंतरच पॅकिंग करावे. पॅकिंग करताना फळांची चकाकी जाणार नाही याची काळजी घ्यावी.
- सर्वसाधारणपणे दुधी भोपळा, भेंडी, गवार, काकडी या पिकांची फळांची तोडणी एक दिवसाआड, कारलो तोडणी ७ ते ८ दिवसांनंतर करावी. दोडका, घोसाळी तोडणी २ ते ३ दिवसांनी करावी. वाण्याची तोडणी ४ दिवसांच्या, तर मिरची तोडणी ८ ते १० दिवसांच्या अंतराने करावी.

- डॉ. भरत पाटील, ९४२०९५९८४०
(अखिल भारतीय भाजीपाला संशोधन प्रकल्प, महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी, जि. नगर)